

HET FRIESE VELD - VEENLANDSCHAPPEN IN DE LAGE MIDDEN

Ultsje G. Hosper

Het derde artikel in een serie van drie over landschappen in Fryslân. Het artikel verscheen eerder in een vrijwel gelijke versie in 'Milieunieuws'.

De Lage Midden van Fryslân, globaal het gebied van Dokkum tot Stavoren en Lemmer, bestaat uit laaggelegen graslanden, doorsneden door sloten en vaarten, en afgewisseld met meren, plassen en moerassen. De bodem bestaat uit veengronden, die uit een grote hoeveelheid dikwijls nog herkenbare plantenresten bestaan. Het is een gebied van wijde vergezichten, in westelijke en noordelijke richting begrensd door het open kleigebied en in oostelijke richting overgaand in de beslotenheid van de houtwallen van de Friese Wouden. Het meest kenmerkend voor de Lage Midden zijn de moerasgebieden, waar vele planten te vinden zijn met de toevoeging 'moeras', zoals Moerasvaren, Moeraslathyrus en Moeraszegge. In de Lage Midden kunnen een zestal landschapstypen worden onderscheiden.

VEENWEIDEGEBIED

Verreweg het grootste deel van de Lage Midden bestaat uit 'veenweidegebied'. Dit zijn uitgestrekte, meest vochtige weilanden, voornamelijk begroeid met grassen zoals Engels raaigras, Beemdlangbloem, Fioringras en Geknikte vossesstaart. Tot in de zestiger jaren kwamen veel kruiden zoals boterbloemen, Pinksterbloemen en Veldzuring op deze veengronden voor. Als gevolg van ontwatering, bemesting en graslandverbetering zijn de kruiden nu grotendeels naar de slootkanten en bermen verdrongen. Ondanks de achteruitgang als gevolg van diepontwatering, behoort het veenweidegebied nog steeds tot de rijkste weidevogelgebieden van Fryslân, met Kievit, Grutto, Tureluur en Watersnip. 's Winters is de Lage Midden een belangrijke pleisterplaats voor ganzen, zoals Kogans, Grauwe ganzen en Brandgans.

ZOMERPOLDERS

Verreweg de meeste polders van het veenweidegebied worden zowel 's zomers als 's winters bemalen. Dit zijn zogeheten 'winterpolders'. Kenmerkend voor de Lage Midden is echter

het voorkomen van 'zomerpolders'. Dit zijn vochtige polders met een oorspronkelijk veenbodemprofiel, veelal grenzend aan meren en vaarten, die alleen gedurende het zomerhalfjaar bemalen worden. 's Winters staan de zomerpolders onder water en doen dan dienst als slaap- en rustplaats en

Spaanse ruiter voor.

BOEZEMGRASLAND (BÛTLÂN)

Een groot gedeelte van de Lage Midden stond rond de eeuwwisseling 's winters onder water. Dit kwam ook door het veel hogere waterpeil van de Friese Boezem gedurende de winter-

Boezemrietland langs de Ried bij Gytsjerk

foto Dick Goslinga

foerageergebied voor ganzen (vooral Kogans en Brandgans), eenden (Wilde eend, Slobeend en Smient), zwanen (Wilde zwaan en Kleine zwaan) en steltlopers (Grutto, Kievit, Scholekster, Kemphaan). Van de aanvankelijk 70.000 ha zomerpolder en boezemgrasland ronde de eeuwwisseling is nu nog maar ca. 3.000 ha over. De meeste zomerpolders zijn als hooiland in gebruik. Kenmerkend beeld van zomerpolders is de bloem- en kruidenrijke vegetatie met soorten als Gewone wederik, Grote ratelaar en de hooilandsoort Tweerijge zegge. Naast de algemene weidevogels komen hier ook de zgn. kritische weidevogels zoals de Kemphaan tot broeden. Plaatselijk komen in de zomerpolders nog de oorspronkelijke blauwgrasvegetaties met Blauwe zegge, Blonde zegge en

maanden. De graslanden zonder kade langs vaarten, meren en plassen worden als boezemgrasland (bûtlân) aangemerkt. Hiervan is nu minder dan 500 ha over. Dit bûtlân wordt niet bemalen en wordt veelal gebruikt als hooiland met naweiden door rundvee. De meest kenmerkende plantensoort van het bûtlân is de opvallend grote, geelbloeiende Dotterbloem. De Dotterbloem is vrijwel beperkt tot boezemgrasland en -rietland, en staat eveneens langs de oevers van vaarten, meren en plassen. Verder kleuren de Echte koekoeksbloem, Grote ratelaar en de Friese paardebloem de bûtlânen 's zomers lila en geel. Op enkele plaatsen komt zelfs nog de Kievitsbloem tussen de dotters voor. Ook de bûtlânen zijn over het algemeen uitstekende weidevogelgebieden.

MEREN EN Plassen

De meren en plassen van de Lage Midden beslaan een oppervlakte van ca. 10.000 ha. De meeste van deze meren zijn in de Late Middeleeuwen ontstaan of vergroot door erosie. Opvallend is dan ook dat de meeste meren als verbredingen van veenstromen te beschouwen zijn, ontstaan door afslag. Een goed voorbeeld hiervan is het riviertje de Drait dat via de Drachtster Ee en de Wijde Ee in de Kromme Ee overgaat, en vervolgens via de Sitebuurster Ee, Wijde Ee en Peanster Ee in de voormalige Middelsee uitmondt. De meren en plassen zijn het domein van de waterplanten en watervogels. De bekendste waterplant voor Fryslân is uiteraard de Waterlelie (Pompeblêden in de Friese vlag!). Naast de grote, witte bloemen van de Waterlelie komen ook de gele bloemen van de Gele plomp veelvuldig, en nog talrijker, voor. De plassen en meren fungeren tevens als pleisterplaats (slaapplaats en foerageergebied) voor tienduizenden eenden, gan-

zee. Tientallen veenstromen en stroompjes zijn later onderdeel van het waterhuishoudingsstelsel geworden, en zijn nu nog als, deels rechtgetrokken sloten, waterlossingen, vaarten en kanalen aanwezig. De veenstromen en vaarten vormden vroeger het netwerk van verbindingen van het afwateringspatroon. Tevens vormde dit netwerk de ontsluiting en toegang tot tientallen boerderijen en woningen in de Lage Midden. Ook nu is nog te zien dat de ontsluiting via wegen veel later is aangelegd. Dit netwerk van watergangen vormt tevens de verbinding tussen meren en plassen voor planten en dieren.

PETGATENGEBIEDEN

In grote delen van de Lage Midden van Fryslân is in de afgelopen 200 jaar turf gewonnen. Aanvankelijk leverde het veenlandschap vooral turf voor eigen gebruik. De grootschalige verveening heeft geduurd van ca. 1700 tot het begin van deze eeuw. Het veen kon hier, in tegenstelling tot het hoog-

veengronden na verveening ontgonnen in o.a. de verschillende veenpolders (Haskerveenpolder, Polders van het Vierde, Vijfde, Zesde en Zevende Veendistrikt). Deze laaggelegen, ontgraven veenpolders ontwikkelden zich in korte tijd tot uitstekende weidevogelgebieden. Een kenmerkende plantensoort van deze in beginsel voedselarme, zure veengronden is Pitus.

De petgatengebieden die niet ontgonnen werden zijn momenteel de belangrijkste natuurgebieden van onze provincie. Voorbeelden zijn de Alde Feanen, de Deelen, Easterskar, Lendevallei en Rottige Meente. Door plantengroei in de petgatengebieden heeft een deel van het open water zich via diverse verlandingsstadia ontwikkeld tot schrale graslanden, rietlanden, ruigte struweel en moerasbos. Door de grote afwisseling en de verschillende stadia in de verlandingsreeks, behoren de petgatengebieden tot onze rijkste en meest gevarieerde natuurgebieden. Deze variatie en rijkdom heeft zowel betrekking op planten, vogels, vlinders en andere dieren.

TOEKOMST VAN DE LAGE MIDDEN

In de afgelopen 30 jaar heeft het water van de Lage Midden ernstig te lijden gehad van vervuiling. Deze verontreiniging betreft zowel de voedselverrijking door fosfaat, stikstof en kali als de microverontreiniging met zware metalen, PCB's en PAK's. De waterkwaliteit heeft hiervan ernstig te lijden gehad, hetgeen de achteruitgang van planten en dieren tot gevolg heeft gehad. Met name 'onderwaterplanten' zoals fonteinkruiden zijn vrijwel uit het boezemwater verdwenen. Als gevolg van verontreiniging en versnippering van zijn leefgebied (de Lage Midden) is de Visotter sinds 1988 zelfs uitgestorven.

In het kader van het Natuurbeleidsplan en het Milieubeleidsplan worden maatregelen uitgevoerd om natuurgebieden te herstellen en de waterkwaliteit te verbeteren. Sinds enkele jaren is enige verbetering van de waterkwaliteit van de Friese Boezem merkbaar. In de komende 25 jaar zal door natuurontwikkeling en de inrichting van een Ecologische Hoofd Structuur, de levensgemeenschap van het zoete water verder moeten worden hersteld en ontwikkeld, om zodoende levenskansen te bieden voor planten, dieren, vogels en mensen.

Veengrasland

foto Dick Goslinga

zen, zwanen en meeuwen.

VEENSTROMEN

Voordat de vaarten gegraven werden, stroomde al het water van de hogere zandgronden, via de rivieren en veenstromen van de Lage Midden, naar

veen in de Friese Wouden, niet afgegraven worden, maar werd opgebaggerd ('natte verveening'). Hierdoor ontstonden 'petgaten'gebieden. In het begin van de vorige eeuw werden de veenpolders opgericht, waarbij kaden werden aangelegd en een bemaling werd ingesteld. Zodoende werden de